

કथા એકા કણખર ગુજરાત્યાચી

સ્મિતા ભાગવત

મરાઠી માણસાચી આધીચી નિ સદ્યઃસ્થિતી આપણ સારે જાણતો. જ્યાંના વ જ્યાંચી ભાષા પુછચટ, મવાળ આહે, અસે આપણ સમજતો, ત્યા ગુર્જર શેજાન્યાચ્યા 'આજ આણિ કાલ'ચ્યા સંદર્ભાત, ત્યાંચા કણખરપણે સિદ્ધ કરણરે કાહી સાંગાવેસે વાટ્ટે. સરદાર પટેલ 'નો બડી' હોતે તેવ્હાચી ગોષ્ઠ! ત્યાંની વકિલી સુરૂ કેલી, તેવ્હા કારકુનાવર કામ સોપ્કૂન કોર્ટાત ડુલક્યા ઘેણા એક ગોરા જજ કુપ્રસિદ્ધ હોતા. તેવ્હા ત્યાંની "ફાલતું કારકુનાસમક્ષ બાજુ માંડાયલા માઝા અશીલ વકિલાચી ફી દેત નાહી," અસે શાંત પણ કણખર સ્વરાત સાંગ્રૂન ડુલક્યા ઘેણાચ્યા ન્યાયાધીશાચી ઝોપ ઉડવલી હોતી. સમગ્ર ન્યાયાલય ખંડબંધાવે, અસે હે દુઃસાહસ! મોહનદાસ નાવાચ્યા દુસંચ્યા તરણાને આફ્રિકેત ગોચ્યા અધિકાચ્યાલા વિરોધ કરુન હવકાચે સ્થાન સોઢણ્યાસ નકાર દિલા આણિ દમન ઓઢવૂન ઘેતલે. આજચા ગુજરાતી સમાજ અતીતાચા વારસા જતન કરતો, ટિમકી ન વાજવતા!

એકા ગુજરાતી ડૉક્ટર મિત્રાને સાગિતલેલા હા અનુભવ. કાહી કાઠપૂર્વી તો સિમલ્યાલા ગેલા હોતા. તે હિલસ્ટેશન આહે મહૂનું નલ્હે તર ૧૮૬૪ સાલી વ્હાઇસપરોય જોન્સ લોરેન્સ થાંની નિર્માણ કેલેલી તી ઉન્હાચ્યાતીલ રાજધાની, મહૂનું! સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તીનિંતર ત્યાંચે ઘર હે રાષ્ટ્રપતિભવન બનલે, ૧૯૬૫ સાલી ત્યાંને રાષ્ટ્રપતી ડૉ. રાધાકૃષ્ણન થાંની તે 'ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઑફ અંડવ્હાન્સ સ્ટંડી' યા સરકારી શિક્ષણસંખ્યેકડે સોપવલે, હે વ વર્તમાન ઇતિહાસ તો ડૉક્ટર જાણું હોતા. તો તિથે પોહોચલ્યાવર ત્યાચ્યા અફલાતૂન હિદ્દીને સિમળાવાસી પ્રજેચે મનોરંજન કેલે. ત્યાને ભૂતપૂર્વ 'વ્હાઇસ રિલ હાઉસ' બધણ્યાચે તિકીટ કાઢલે. પણ ચૌકીદારાને કેવળ બાગ વાખવૂન ત્યાસ બાહેરચા રસ્તા દાખવલા. ત્યાને મૃદુ ભાષેત, ઇમારત બધણ્યાસાઠી તિકીટ કાઢલ્યાચે સાંગિતલે. "પાચ કોટી કિમતીચી ઇમારત તિકિટાચ્યા ફાલતું રકમેત બધાયચીય?" નેભલ્ટ વાટણાચ્યા ભાષેતલા વિરોધ ઐકૂન ચૌકીદારાને હા તુસડા પ્રશ્ન વિચારલા. યાવર આપણ યાહૂન ખૂંપ સુદર બાગ બધિતલ્યા અસૂન તિકીટ ઇમારત બધણ્યાસાઠી કાઢલ્યાચે ત્યાને સાંગિતલે. ચૌકીદારાચ્યા ઉર્મટ મુખાવર અધિક ઉર્મટ ભાવ ઉપટ્ટે. ઇતર પર્યટક 'દુસરે કાહી પાછુ' અસે મહણત નિઘણ્યાચા આગ્રહ કરું લાગલે, પણ યા અહમદબાદી માણસાલા જણૂ ગાંધીજીની ઝપાટલે. આફ્રિકેત તે ફર્સ્ટકલાસચે તિકીટ ઘેઊન ગાડીત બસલે અસતાના,

ત્યાંના સેકેંડકલાસમધ્યે પ્રવાસ કરણ્યાચા ગોચ્યા અધિકાચ્યાને આદેશ દિલા હોતા. ત્યાસ નકાર દિલ્યામુલે ત્યાંના દમનાસ સામેરો જાવે લાગલે હોતે. ગાંધીની ઝપાટલેલા હા માણૂસ સત્યાચા આગ્રહ ધરત કરેરીત ધાવલા. ત્યાને કંપ્લેટબુક માગિતલે. અર્થાત્ કારકુનાને તે દિલે નાહી.

"ફિરયાદ બુક આપતે ક્યો નહી? મૈ તુંહારી કંપ્લેટ કરુંગા." યા અજબ ભાષેને તો ગુજરાતી અસલ્યાચી ચહાડી કેલી.

"યે હિમાચલ પ્રદેશ હૈ. યહું કાનૂનકી ઐસી તૈસી! યે ગાંડી ગુજરાત નહી." કારકુનાચી પ્રતિક્રિયા.

તરી તો નામોહરમ ઝાલા નાહી. ત્યાને સ્વતંત્રચ્યા કાગદાવર નેમક્યા શલ્વંત તક્રારપત્ર લિહિલે આણિ કારકુનાસ દિલે, તે ઘેણારા કારકુનાચા એક હાત કચ્ચા ટોપલીકડે આણિ દુસરા આમચ્યા મિત્રાસ દરવાજા દાખવતા હોતા. પત્રાચે ભવિષ્ય સ્પષ્ટ હોતે.

"પત્ર ઇન્વર્ડ કરુન મળા પાવતી દ્યા," મિત્રાચા આગ્રહ! કારકુન હસલા. "પાવતીં કાય કરણા?" કાગદી ઘોડે નિકામી ઠરકણાચ્યા નોકરદારાચા પ્રશ્ન.

"સાંગણ્યાસ મી બાંધીલ નાહી. તરી ગાંડા ગુજરાતી અસલ્યાન સાંગતો, અહમદબાદલા ગેલ્યાવર હા પ્રશ્ન ધસાસ લાખૂન ન્યાય મિલ્ખીન." ત્યાચી શાંત પ્રતિક્રિયા.

કારકુન બાવરલા, ત્યાને યા માથેફિલુસ(?) રજિસ્ટ્રારચ્યા કચેરીચ્યા માર્ગી લાવલં. રજિસ્ટ્રાર સણ મહિન્યાની યેણાચ્યા નિવૃત્તીચ્યા પ્રતીક્ષેપત કામ ટાલ્ણારા! સમેરચા માણૂસ ઔસિંડચી બંદ બાલ્ટી આહે, હે ત્યાસ કળ્યાણ નાહી. સા જુગલબંદી સુરૂ ઝાલી...

"ઇથે વિદ્યાર્થી અભ્યાસ કરતાત. ત્યાંના પર્યટકાંચા ત્રાસ હોતો. એક સાથી ઇમારત બધણ્યાત સુંદર સિમલ્યાતીલ અમૂલ્ય બેલ ફુક્ટ કા ઘાલવતા?"

"શાંતસેસ નખ ન લાવણ્યાં મી વચન દેતો." મિત્ર બધલા નાહી.

"આમ્હી તક્રારપત્ર ઘેતલું નાહી વા પાવતી દિલી નિ પુઢે કાહી કેલં નાહી, તર તુંહી કાય કરું શકણાર?"

“न्यायासाठी समस्त दौलत खर्च करू शकतो.” शांत स्वरात न्यायाची भूक व्यक्त झाली.

“मला त्याचं काय?” रजिस्ट्रारच्या बेदरकार प्रश्नात नोकरशाही! त्यापुढे जाऊन त्याने टोकाच्या उमटपणा सिद्ध करणारा दुसरा प्रश्न फेकला, “दुसरा कोणता मार्ग स्वीकारणा?”

“ही स्थिती अपेक्षित नव्हती. म्हणून ठीक काय करावं ते ठरवलेलं नाही. पण सत्याचा आग्रह धरणार, हे नक्की!” स्वराची पट्टी किंचितही न बदलता मित्र पुढे म्हणाला, “सहा महिन्यांनी सन्मानाने निवृत्त बघायचं, की दोन-पाच दिवसांत सर्पेण्डचा कलंक ओढवून घ्यायचा, या निवडीचा हक्क तुमचा!”

विंचू डसल्यागत नोकरदार उठला. त्याने या उद्घास (?) माणसास साहेबापुढे नेण योग्य ठरवले. काम कुणालाही नको होते. सारे जबाबदारी दुसऱ्याकर ढकलत होते. स्वतंत्र भारतातील अंगलदारशाहीची दुर्दशा बघताना आमच्या मित्रास अपार खिन्नता आली. तरी त्याने धीर सोडला नाही. आता सामना आय.ए.एस. कमिशनरशी असून क्षणभर हे दगडावर डोकं फोडण्यागत अर्थहीन वाटले तरी! पण मोहनदासने ‘नोबडी’ असतानाही सत्याचा आग्रह धरला, याचे स्वतः समरण देत तो उभा राहिला. स्मित ढूळ न देता!

रजिस्ट्रारने कमिशनरसाहेबास सारे विशद केले.

“ही इमारत बघण्याची परवानगी मिळाल्याने काय फरक पडणार आहे?” कमिशनरचा प्रछण्न अभिगम चरमसीमा गारू लागला, “या जुन्या इमारतीत विशेष काही नाही. हे पद ग्रहण केल्यावर मला स्वतःला कधीही ही इमारत बघण्यासाठी तंगडतोड करायची इच्छा झाली नाही.” या गौप्यस्फोटाने आमच्या मित्रास थंकक होण्याच्या पलीकडव्या अवस्थेस नेले. नकळत त्याच्या स्वरात उपहास उतरला.

“ठरवाज्याच्या पाठीवर नावाखाली तुमची पदवी वाचली, म्हणून तुम्ही सुजाण असाल, असे समजलो मी! मी ती चूक कबूल करतो. तुमच्या मते ‘जुनी इमारत’ इतकीच या स्थानाची ओळख आहे? ते स्थान बघणं म्हणजे तंगडतोड करणे समजता तुम्ही? एकेकाळी इथे व्हाईसरॉयचं वास्तव्य असे. एक मस्त फकिर अधिकेशनासाठी रोज पायी चालत इथे येत असे, याचं तुम्हाला अप्रूप वाटत नाही? इथेच एका लोहपुरुष उत्तेल्या गुजरातुनाने कायदे आझाम म्हणवणाऱ्या नि गुजरातेत पासेली गावी जन्मलेल्या महमदअली झीणांना अवाहक करण्याचा पराक्रम केला, याचं कौतुक नाही तुम्हाला? बागला देशाच्या युद्धानंतर द्युलिफकारअली भुसो आपल्या कर्तृत्ववान सुंदर कन्येस – बेनझीरला घेऊन इथे सिमलाकरर करायला आले होते नि भारतीय पोलादी स्त्री इंदिराजीनं भेटले, ते स्थान तुमच्यालेखी केवळ जुनी ‘इमारत’ ठरते? इतकी तुमची संवेदनशीलता नष्ट झाली? आईलाही तुम्ही जुनी म्हातरी समजता का? अतीताचं स्मरण साभाळणाऱ्या या भिती, नोकरशाहीच्या जुन्या कागदांच्या दुर्गाधाने त्रस्त झाल्या

आहेत. त्यांचं उपासण स्पष्ट जाणवतं आहे मला! गेंड्याची कातडी धारण केलेल्या नोकरदाराच्या निराशात असलेली हो इमारत नाही बघायची मला! माननीय साहेब, तक्रार मागे घेतोय मी!”

निग्रहाने त्याने पाठ फिरवली. डोळ्यांत जमलेले अशू ब्युरोक्रॅट कमिशनरच्या नजरेस पदू नयेत, म्हणून! त्याने स्वराची पट्टी अजिबात बदलली नव्हती. तरी तिरस्काराचा उद्रेक दर्शवणारे – ज्वालामुखींगत दाहक शब्द, कमिशनरला भाजून काढणरे वाटले. तो एकदम उभा राहिला. संवेदनशील बांधवाच्या भावनेस स्टॅंडिंग ओव्हेशन द्यावे तसा! दुसऱ्या क्षणी त्याचा हात या बांधवाच्या खांद्यावर विसावला नि स्वर नम्र बनला.

“प्लीज डोंट गो.” कमिशनरच्या दगड बनल्या हृदयास पाझार फुटला नि भावनाचा प्रवाह दुथडी भरून वाहू लागला. “आजवर न बघितलेली इमारत मला संवेदनशील बांधवाच्या संगतीत बघायची आहे. या भितीनी माझ्याशी अनोखा संवाद साधण हवंय मला!”

मग काय झाले ते सांगण्याची गरज, त्याच्या लेखिका मैत्रिणीस भासत नाही. तरी इतके अवश्य सांगेन, की त्याला निरोप द्यायला फाटकाशी जात कमिशनरने हल्लव्या स्वरात विचारले, “क्या आप गुजराती है?”

“मेरी कमजोर जबानने आपको ये बताया होगा.” वाक्य शक्य तितक्या शुद्ध भाषेत बोलून पाहुण्याने भाषिक मयदिविषयी खेद व्यक्त केला. भाषेत कमजोर असल्याने कमी-जास्त शब्द निसटला असल्यास त्याने कमिशनरकडे क्षमायाचना केली. त्याच्या पारदर्शक मुद्रेवर शहजोगाणणा नव्हे, तर प्रामाणिक भाव पाहून कमिशनर थक्क झाला. अनायास तो उद्गारला, “नही जी! आपके जबान कमजोर होणी, पर हमे यह बताया आपके बुलंद जमीरने! सिर्फ गुजरातीही इस हृदतक सिस्टिमक विरोध करने, शांतीसे खडा हो सकता है, मैं सच्चे दिलसे आपको प्रणाम करता हूँ!”

आपल्यातुपल्या गपांत हे कठले, तेव्हा मला साहित्यगुरु उमाशंकर जोशी आठवले. गांधीजींच्या संदर्भात लिहिलेल्या एका कवितेत त्यांनी म्हटले आहे, “ज्या दिवशी सामान्यतेची कक्षा ओलांडून एक भारतीय उत्तर होण्याचा प्रयत्न करतो, त्या दिवशी कोणतीही तिथी असे, मनापासून गांधीजयंती सजरी करावी,” ते गांधींना महामानव मानत. पण भावुकपणे असो की स्वार्थासाठी, देव समजून गांधीपूजा करणे त्यांना मंजूर नव्हते. त्यांना तो बापूच्या मानवत्वाचा अपमान चाटे.

स्पिता भागवत

53 Townley Cres. Brampton, ON.

L6Z 4S9 Canada

स्थिरभाष : १२८९७५२८८८५